Indian Streams Research Journal ISSN 2230-7850 Impact Factor : 3.1560 (UIF)
Volume - 5 | Issue - 3 | April - 2015 Available online at www.isrj.org

फळबाग अनुदान योजने अंतर्गत फळझाड लागवडीतून शेतकऱ्यांची आर्थिक प्रगती - उस्मानाबाद जिल्हा विशेष संदर्भ.

सुभाष रामचंद्र माने

सहयोगी प्राध्यापक व अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख, □ला,विज्ञान व वाणिज्य महाविद्यालय, -ाळदु□, जि. उस्मानाबाद. (महाराष्ट्र)

Authors Short Profile

Mane Subhash Ramchandra is working as an Associate Professor & Head at Department of Economics in Arts, Commerce and Science College, Naldurg , Tuljapur. He has completed B.A., M.A., D.H.E. He has professional experience of 31 years.

सारांश :

उस्मानाबाद जिल्हा मराठावाडा विभागातील अवर्षण प्रवण म्हणुन ओळखला जातो. या मध्ये ८ तालुके आहेत. येथे सिंचनाचे प्रमाणे १२.६१ असून ते तुलनेने कमी आहे. त्यामुळे फळबाग योजनांच्या माध्यमातून शेतकऱ्यांची आर्थिक स्थिती सुधारणे गरजेचे आहे. शासन यासाठी १०० टक्के फळबाग अनुदान योजना राबवित आहे.

उस्मानाबाद जिल्ह्याचे भौगोलिक क्षेत्रफळ ७५१२.४ चौ. कि.मी. असून आकारमान लक्षात घेता महाराष्ट्रात त्याचा २४ वा क्रमांक लागतो. जिल्ह्याच्या एकुण क्षेत्रापैकी २४१.४ चौ.कि.मी. (३.२१ टक्के) नागरी असून उर्वरित ७२७१.० चौ.कि.मी. क्षेत्र (९६.७६ टक्के) ग्रामीण आहे.

उद्दिष्ट्ये :- प्रस्तुत शोध निबंधासाठी पुढील उद्दिष्ट्ये निश्चित केली आहेत.

१) उस्मानाबाद जिल्ह्यातील फळपिक निहाय लागवड क्षेत्रातील प्रगती अभ्यासणे.
२) फळबाग लागवड क्षेत्र व लाभार्थ्यांची प्रगती यांचा आढावा घेणे.
३) फळबाग अनुदान योजना व लाभार्थी याचा अभ्यास करणे.

संशोध-ा पध्दती :- प्रस्तुत शोध निबंध दुय्यम साधन सामग्रीवर आधारलेला आहे. यामध्ये विविध संदर्भ ग्रंथ, नियतकालिके, मासीके, रिसर्च जर्नल, शासकीय प्रकाशने इत्यादींचा वापर करण्यात आलेला आहे.

पीक रचना :-

उस्मानाबाद जिल्ह्यात खरीप व रब्बी दोन्ही हंगामात पिके घेतली जातात. पिकांमध्ये सर्वात जास्त क्षेत्र एकदल धान्याचे ४१२२१३ हेक्टर असुन त्यानंतर व्दिदल धान्याची व तेलवर्गीय धान्य पिके घेतली जातात. जिल्ह्यात ज्वारी हे प्रमुख पिक आहे. सन २००२-०३ मध्ये ॠतू व पीक अहवालानुसार खरीप ज्वारी क्षेत्र ८५९१७ म्हणजे निव्वळ कसलेल्या क्षेत्राच्या १३.४२ टक्के होते. तुर पिकाखाली ८१७२८ हेक्टर होते. एकुण □डधान्याखालील □त्राच्या ३७.१२ टक्के क्षेत्र या पिकाखाली होते. जिल्ह्यात तेलबीयांचे पिकामध्ये प्रामुख्याने □रडई, भूईमुग, सूर्यफुल, जवस, कारळी इ. पीके घेतली जातात. सन २००२-०३ मध्ये तेलबीया पीकाखालील □त्र १३१८११ हेक्टर होते. उस पिकांखाली २६६१४ हेक्टर तर कापूस पीकाखाली १८९६ हेक्टर क्षेत्र होते. जिल्ह्यात कोरडवाहु पिकांचे प्रमाण अधिक आहे. त्यामुळे पावसाच्या प्रमाणावर पिके व त्याचे उत्पादन अवलंबू-ा असते. थोडक्यात शेतकऱ्यांचा पारंपारीक पिकांकडे ओढा जास्त आहे.

फळबाग अनुदान योजना :-

महाराष्ट्र शासनाने कृषी उत्पादकता वाढविण्यासाठी व शेतकऱ्यांची आर्थिक स्थिती सुधारण्यासाठी विविध योजना राबविल्या आहेत. त्याच प्रमाणे १९९० पासून महाराष्ट्र शासनाने १०० टक्के फळबाग अनुदान योजना फळबागांसंबंधी राबविली आहे.

शेतकऱ्यांना वर्षभर रोजगार उपलब्ध व्हावा, त्यांची आर्थिक परिस्थिती सुधारावी म्हणुन ही योजना सूरू □रण्यात आली. कमी पाण्यात जास्तीत जास्त उत्पादन घेता येईल म्हणुन महाराष्ट्रात मोठ्या प्रमाणात फलोद्यान कार्यक्रम राबविला जात आहे. खडकाळ माळरान व पडीक जमीन लागवडीखाली आणली जात आहे. फलोत्पादन क्षेत्र वाढावे म्हणुन महाराष्ट्र शासनामार्फत विविध फळबागांना मोठ्या प्रमाणात अनुदान दिले जात आहे.

फलोत्पादन :-

उस्मानाबाद जिल्ह्यात पावसाचे प्रमाण कमी असल्यामुळे कोरडवाहु शेती मोठ्या प्रमाणात आहे. □ोरडवाहु जमिनीमध्ये फळ लागवड फायदेशीर ठरत असल्यामुळे दिवसेंदिवस फलोत्पादन क्षेत्रात वाढ होत आहे. जिल्ह्यात आंबा, बोर, सीताफळ, लिंबु, द्राक्षे, केळी व इतर फळ पिकांचे उत्पादन घेतले जाते. उस्मानाबाद जिल्ह्यात सन २००२-०३ साली फळबांग व भाजीपाला खालील क्षेत्र ८७७२ हेक्टर होते. या दोन्ही पिकांचे प्रमाण निव्वळ कसलेल्या क्षेत्राच्या १.३७ टक्के होते.

फळपिक निहाय प्रगती :

पुढील तक्त्याच्या आधारे उस्मानाबाद जिल्ह्यातील फळपिक निहाय लागवड क्षेत्रातील प्रगती लक्षात येईल.

तक्ता क्र. १.१

फळपिक निहाय लागवड क्षेत्र (हे.) सन १९९०-९१ ते २००९-१०

अ.क्र.	फळपिक	लागवड क्षेत्र	शेकडा प्रमाण	एकुण क्षेत्र (महाराष्ट्र)
१	आंबा	१८६३९	३.६९	५०५३२८
२	काजू	५	०.००	१६६६६१
३	नारळ	१०७	०.४१	२५८६२
४	चिकू	२३३०	२.८७	८१११३
५	संत्रा	१०	०.०१	१५५६३७
६	मोसंबी	१२७८	०.९३	१३७१३३
७	पेरू	८९५	२.८५	३१३८२
८	डाळींब	२०२१	१.४२	१४१८९१
९	बोर	४११५	५.५९	७३६३८
१०	सिताफळ	२०७६	४.१३	५०२९५
११	चिंच	४१७०	१८.१७	२२८२९
१२	अंजीर	४२९	१३.६५	३१४३
१३	जांभूळ	६	०.६९	८७१
१४	फणस	१	०.०७	१४३३
१५	आवळा	२९६	१.०८	२७३३४
१६	चारोळी	०	०.००	२८
१७	कागदी लिंबू	१२१८	२.८५	४२७६५
१८	जोजोबा	०	०.००	१४२
१९	इतर फळे	३७८	३.२६	११५९८
२०	बांबू	०	०.००	३७२९
२१	औषधी वनस्पती	४	१.८०	२२२
२२	जॅट्रॉफा	१०६२	७.९८	१३३१५
	एकुण	**२९०४०**	**२.६०**	**१५०००००७**

स्त्रोत : महाराष्ट्र , संचालक फलोत्पादन, (अप्रकाशित माहिती)

वरील तक्त्याचे आवलोकन केल्यास असे दिसते की, उस्मानाबाद जिल्ह्यात सर्वाधीक चिंच ४१७०हे. (१८.२७ टक्के) , अंजिर ४२९हे. (१३२९ टक्के) फळपिंकांची लागवड झाली आहे. महाराष्ट्राशी तुलना करता उस्मानाबाद जिल्ह्यात विविध फळपिंकांखालील एकूण लागवड क्षेत्र सन १९९०-९१ ते २००९-१० या कालावधीत ३९०४० हे. (२.६० टक्के) होते. यावरून विविध फळपिक निहाय प्रगती दिसून येते. फळबाग लागवडीसाठी मोठ्या प्रमाणात वाव आहे.

फळबा लागवड क्षेत्र व लाभार्थी प्रगती :

पुढील तक्ता क्र. १.२ नुसार फळबाग लागवड क्षेत्रातील प्रगती व लाभार्थी संख्या यांची प्रगती लक्षात येईल.

तक्ता क्र. १.२

उस्मानाबाद जिल्ह्यातील फळबाग लागवड क्षेत्र (हे.) व लाभार्थी संया १९९०-९१ ते २०१०-११

अ.क्र.	वर्ष	त्र	शेकडा प्रमा	लाभार्थी	टक्केवारी
१	१९९०-९१ ते १९९९-२०००	१८७५६	४८.९३	२०८४२	५१.०४
२	२०००-०१	७६४	१.९९	१०१३	२.४८
३	२००१-०२	६५४	१.७१	५६०	१.३७
४	२००२-०३	५१७	१.३५	६२१	१.५२
५	२००३-०४	३११	०.८१	३६३	०.८९
६	२००४-०५	८३१	२.१७	७८९	१.९३
७	२००५-०६	२३७५	६.२०	२५९१	६.३४
८	२००६-०७	४२४३	११.०७	३९६०	९.७०
९	२००७-०८	३३७६	८.८१	३३४१	८.१८
१०	२००८-०९	४२८४	११.१८	४४०४	१०.७८
११	२००९-१०	२२२३	५.८०	२३५२	५.७६
१२	२०१०-११	३८३३३	२.५६	४०८३६	२.०६
एकूण महाराष्ट्र		१५०००७		१९८५४८९	

स्त्रोत : महाराष्ट्र शासन, संचालक फलोत्पादन, (अप्रकाशित माहिती)

वरील तक्त्याचे अवलोकन केल्यास असे दिसते की, सन १९९०-९१ ते २०१०-११ या कालावधीत उस्मानाबाद जिल्ह्यातील फळबाग लागवड क्षेत्र आणि लाभार्थी संख्या यामध्ये वाढ झाल्याचे दिसुन येते. उस्मानाबाद जिल्ह्यातील फळबाग लागवड क्षेत्र ९०-९१ ते ९९-२००० या ालावधीमध्ये १८७५६ हे. (शे.प्र. ४८.९३) होते. त्यामध्ये दिवसेंदिवस वाढ होत गेल्याचे दिसते. २०००-०१ मध्ये लागवड क्षेत्र ७६४ हे. (शे.प्र. १.९९) इतके होते, त्यामध्ये वाढ होऊन २०१०-११ मध्ये लागवड क्षेत्र ३८३३३ (शे.प्र.२.५६) इतके झाले आहे. थोडक्यात उस्मानाबाद जिल्ह्यात वरील कालावधीत फळबाग लागवड क्षेत्रात वाढ झाली आहे.

एकुण लाभार्थ्यांचा विचार करता लाभार्थी संख्या देखील वरील कालावधीत वाढल्याचे दिसते. १९९०-९१ ते ९९-२००० या कालावधीत २०८४२ इतके लाभार्थी होते त्याची टक्केवारी ५१.०४ इतकी आहे. २०००-०१ मध्ये लाभार्थी संख्या १०१३ इतकी होती त्याचे शे. प्र.२.४८ इतके आहे. त्यामध्ये लाभार्थी संख्येत वाढ होऊन २०१०-११ मध्ये ४०८३६ इतकी लाभार्थी संख्या झाली. त्याचे शे.प्र.२.०६ इतके आहे. थोडक्यात वरील कालावधीत फळबाग लागवड क्षेत्रात वाढ झाली असुन लाभार्थी संख्येत देखील वाढ झाल्याचे दिसुन येते.

निष्र्ष :-

वरील माहिती वरून असे स्पष्ट होते की, उस्मानाबाद जिल्ह्यामध्ये फळबाग लागवडीतुन शेतकऱ्यांची आर्थिक प्रगती होत असल्याचे दिसुन येते. असे असले तरी आजुनही बरेच शेतकरी या योजनेपासुन अनभिज्ञ

आहेत. शेतकऱ्यांना प्रगती करीता आणखी वाव आहे. या योजनेची माहिती शेतकऱ्यांपर्यंत पोहोचणे गरजेचे आहे. तसेच शेतकऱ्यांनी देखील सकारात्मक दृष्टीकोन ठेऊन या योजनेत सहभागी होणे गरजेचे आहे. शेत□ऱ्यां-नी पारंपारीक पिक पध्दती ऐवजी फळबाग लागवडीकडे लक्ष देणे गरजेचे आहे. कारण फळ विक्रीतुन पारंपारीक उत्पादनापेक्षा चांगली किंमत मिळते. परिणामी त्यांचा आर्थिक फायदा होऊन विकासाला चालना मिळते.

संदर्भ :-

१) जिल्हा सामाजिक व आर्थिक समालोचन, उस्मानाबाद जिल्हा, २०११-१२ प्र□ाशन, अर्थ व सांख्यिकी संचालनालय, महाराष्ट्र शासन, मुंबई.

२) दास्ताने, संतोष (२००९), महाराष्ट्र २००९, दास्ताने रामचंद्र आणि कं. पुणे-३०.

३) जाधव तुकाराम (२०१०), महाराष्ट्र वार्षिकी २०१०, द युनिक ॲकॅडमी, पुणे.

४) डॉ. इंगळे डि.बी., महाराष्ट्राची अर्थ व्यवस्था, अरूणा प्रकाशन लातुर.

५) प्रा.माने सुभाष रामचंद्र. (२०१५) 'उस्मानाबाद जिल्ह्यातील रोजगार हमी योजने अंतर्गत फळबाग लागवड □ार्यक्रम व शेतकऱ्यांच्या आर्थिक प्रगतीचा अभ्यास' Sanshodhan Kranti, International Multidisciplinary Research Journal, ११ Jan. २०१५ Parola-Jalgaon (M.S.) मध्ये प्रकाशीत झालेला शोध निबंध पा.□. ३६,३७.

६) Osmanabad District Gazette, available at www.osmanabaddistrict.gov.in